

NİJERYA'DA SİYASAL İSLAM'IN BAŞTAN SONA DEĞİŞEN SAHNELERİ, 1903-2008: EVRİLEN BİR ULUS-DEVLETTE DİN, ŞİDDET VE SEKÜLER İDEOLOJİLER⁸⁹

J. Shola Omotola

*Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Redeemer's Üniversitesi,
Ogun Eyaleti, Nijerya*

Saheed Aderinto

*Tarih Bölümü, Texas Üniversitesi
Austin, ABD*

Giriş

Nijerya'nın seküler duruşuna karşın, din ülkenin siyasi gelişiminde çok hassas, çekişmeli ve tartışmalı bir konu olarak yerini korumaktadır. Kimliğin belirgin bir gücü olarak ağır basan etkisi sömürge yıllarından başlayarak bağımsızlık sonrasına kadar değişik dönemlere yansımıştır ve bu etki ülkede sürdürülebilir demokrasi ve kalkınma arayışları üzerinde keskin bir şekilde hissedilmiştir. Bu durum İslam ve Hristiyanlık arasında siyasal rekabet şeklinde mevcutken, İslam bu çalışmada bahsedilecek çeşitli nedenlerden ötürü radikal ve ilginç bir biçimde siyasallaşmıştır.

89 Orjinal İsmi: "Through the Changing Scenes of Political Islam in Nigeria, 1903-2008: Religion, Violence, and Secular Ideologies in an Evolving Nation-State", çev. Sercan Salgın.

Bu nedenle bu yazının amacı, Nijerya'da dinin siyasallaşmasını İslam'a özel bir vurgu yaparak açıklamaktır. Çalışma yalnızca sorunun tarihsel/sömürge kökenlerinden beri süregelen ve bunu takiben bağımsızlık sonrası Nijerya'da İslami kimliğin dönüşümü gibi dinin siyasallaşması ardında yatan güçleri değil; bunun yanı sıra İslam'ın bu süreçteki baskın konumunu da açıklamaya çalışacaktır. Ayrıca, Nijerya anayasası yapımı sırasındaki şeriat tartışmalarında, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) fiyaskosunda, bazı kuzey eyaletlerine şeriatın getirilmesi ve uygulanmasında ve beraberindeki entrikalarda esas rol oynayan siyasal İslam'ın karakteri ve biçimi üzerine de eleştirilerde bulunacaktır. Bütün çalışma boyunca siyasal İslam'ın niteliğinin Nijerya'nın bir tarihsel döneminden diğerine nasıl baskılandığını vurgulayan bir tarihsel sıra kronolojik sıraya bağlı kalmıştır.

Sömürge Geçmiş, 1903-1960

Modern Nijerya'nın en geniş topraklarını kaplayan Sokoto Halifeliği, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin ilk on yılındaki İngiliz işgali arifesinde, Batı Afrika'nın en büyük dine dayalı devleti olmuştur. Coğrafya, Nijerya bölgesinin geniş dünya ile olan dış irtibatının ve etkisinin niteliğinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Diğer bir deyişle, Nijerya'nın kuzey bölümünün İslamlaşması, İslam'ı büyük ölçüde ticaret, askeri işgal, evlilik ve diğer ilişki biçimleriyle tanıtan Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki gezgin Arapların etkinlikleriyle açıklanabilmektedir. Bu ise bize, İslam'ın modern kuzey Nijerya'ya yabancı bir din olduğunu ve onbeşinci yüzyıl dolaylarında keşfedilen bu dinden önce bölge halkının yerli inançlara sahip olduğuna işaret eder. Kuzey Nijerya büyük İslam egemenliğine girerken, ülkenin güneyi ise 1840'lardan beri Avrupalı Hristiyan misyonerlik faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır. İslamiyeti tanıtan Araplar Kuzey Afrika çöllerinden, Hristiyanlığı tanıtan Avrupalı misyonerler ise

Atlantik Okyanusu üzerinden gelmişlerdi. Birkaç yüzyıldır akrabalarını köle olarak satan "cahil" Afrikalıları "uygarlaştırma" gereksinimi(!), Avrupalı Hristiyan misyonerleri Nijerya'nın güney kıyılarına getirmiştir. Etkinlikleri, daha sonraları "yeni" elitlerin, yani Hristiyanlık inancını kabul edip Avrupa tarzı eğitim, kültür ve davranışları sergileyerek ayrıcalıklı konum edinen erkek ve kadınların yükselişine yol açmıştır. 1914 itibarıyla, kuzey ve güney protektörların birleşmesiyle, Nijerya sömürge devleti kurulmuş ve sömürge döneminden bağımsızlık yılı olan 1960'a kadar birbiriyle alakasız iki farklı kültür bu topraklarda sıkıca kök salmıştır: güneyde Batı kültürü ve Hristiyanlık; kuzeyde ise İslam ve Arap kültür ve edebiyatı.

Dinin siyasallaşmasının tarihi ise Nijerya tarihi kadar eskidir. 1903'te Kuzey Nijerya'nın işgalinden hemen sonra, İngilizler ve Emirler önceden var olan siyasal, dini ve kültürel düzenin geleceği üzerine anlaşmaya varmışlardır. İngiliz sömürü gücüne boyun eğerken, Hausa-Fulani⁹⁰ halklarının aristokratları ve Emirler İngilizlerden eski günlerini sürdürmelerini sağlayacak İslami sosyal ve siyasal kültür, kanun ve kurumların devamına izin vermelerini talep etmişlerdir. İngilizler ise, İslami kültür ve kurumları beğenmekten ziyade, halkın dini ve kültürel duygularıyla oynanması sonucu kışkırtılabilecek bir ayaklanmadan korktukları için bu anlaşmayı kabul etmişlerdir. Söz konusu anlaşma her iki sosyal değişim faaliyetinin de gündemine uymuştur. Ancak, İslami aristokratlar bununla da yetinmemişlerdir. Yeni sömürü devletinin askeri ve finansal kaynaklarını, İslam'ın yerel inanca olan üstünlüğü kabul etmeyi reddeden ülkenin Orta Kuşak (Middle Belt) bölgesindeki kimi etnik grupları Müslüman yapmak için de kullanmışlardır. Bu nedenle, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Orta Kuşak halkı yalnızca yerel Hausa-Fulani aris-

90 (Editörlerin notu): Nijerya'da yaşayan Hausa ve Fulani halkları, toplam nüfusun yaklaşık %29'unu oluşturur. Nijerya'daki dini dağılım ise, ortalama %50 Müslüman, %40 Hristiyan ve %10 yerel inançlar olarak özetlenebilir (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ni.html>).

tokrasisi ile mücadele ederken, yirminci yüzyılın ilk yarısında buna bir düşman daha eklenmiştir: İngiliz sömürü yöneticileri.

Umar (2006)'a göre, Müslüman elitler İslam'ın siyasal güç kontrolündeki üstünlüğünü yayma metotlarını çeşitli yaklaşımlarla uygulama kararı almışlardır: 1) İngilizlerle silahlı çatışmadan kaçınmak için hicrete (*hijra*) başvurmak; 2) İslami yasal doktrin olan ve halkın menfaati anlamına gelen maslahatı (*maslahah*) İngilizlere karşı devam eden silahlı direnişin intihar olduğunu savunmak için kullanmak; 3) Şahadet (*shahada*, yani Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in onun son peygamberi olduğuna inanmak) ve silahlı Müslüman çatışmasını öğreten Hausa inançlarından kaynaklanan cesarete başvurmak ve 4) askeri üstünlüklerinin avantajına erişmek için etkin olarak İngilizlerle ittifakı gözetmek.

Buna karşın, din, sömürge dönemi boyunca Nijerya'nın güneyindeki siyasal gelişmelerde ve yönetimde ana bir rol oynamamıştır. Burada vurgulanmak istenen, dinin gündelik yönetimde önemli bir yere sahip olduğu ülkenin kuzeyinin aksine, ülkenin güneyinin ağırlıklı bir biçimde "seküler" bir toplum olarak geliştiğidir. Hristiyan misyonerlere, kendi siyaset ve etkinlikleri sömürge egemenliğinin temeli olan kapitalist kamulaştırmayı zarara uğratmadıkça serbestçe Hristiyanlığı yaymalarına ve okullar kurmalarına izin verilmiştir. Bu nedenle, bağımsızlık sonrasında ortaya çıkan krizin kökeninin izlerine Kuzey ve Güney arasındaki yönetsel/idari ayrılıkta kolayca rastlamak mümkündür.

Siyasi Bağımsızlık ve

Umutların Boşa Harcanışı (1960-1990'ların sonu)

Sömürü yönetiminin çöküşü ve 1960'ta bağımsızlığın kazanılması, Nijerya'daki İslam'ın siyasallaşmasının doğasını ve dinamiklerini yeniden yapılandırmıştır. Önceleri büyük ölçü-

de kuzey Nijerya işleri ile biçimlenen siyasi dünya bağımsızlık sonrasında ulusal bir eğilim kazanmıştır. Ülkenin kuzeyinde güçlü bir tabana sahip olan Kuzey Halk Kongresi partisi (The Northern Peoples Congress veya NPC), kısmen Müslüman kuzeyin dini duygularına da hitap ettiğinden, ülkenin ilk başbakanını (Ebubekir Tafawa Balewa) çıkarmıştır. Buna karşılık olarak Müslüman liderler ve siyasetçiler de, şeriatın İngiliz hukukundan önce gelmesine izin vererek yandaşlarını hayal kırıklığına uğratmamışlardır. 1950'lerin sonlarından 1966'daki ilk cumhuriyetin sonuna kadar, NPC Müslümanlığa geçen Hristiyanlara yalnızca devlet fonlarına ve kaynaklarına erişim sağlayarak saldırgan bir Müslümanlaştırma politikasına girişmekle kalmayıp, uluslararası İslam dünyasında yeni bağımsız Nijerya devletinin temsilcisi olarak da hizmet vermiştir. Ancak, siyasal İslam'ın yeni dalgasının bağımsız Nijerya'daki etkisi, 1977 ve 1978'de Anayasal Düzenleme Komitesi ve Kurucu Meclis'in bir araya gelip Nijerya'nın İkinci Cumhuriyet'i (1979-1983) için bir anayasa üzerinde tartışıp taslak hazırlamasına kadar ciddi bir ulusal mesele olmamıştır. (Kenny 1996, 338-347).

Ülkenin kuzeyinde, halka açık duruşmalarda, mitinglerde, tartışmalarda ve medyada belirtilen görüşler, şeriatın Nijerya anayasasına girmesi ve daha önemlisi Nijerya'ya İngilizlerden miras kalan İngiliz medeni hukuku ile yönetilme gereği görmeyen Müslüman kuzeyin çözülmemiş bireysel hukuk ve ceza davalarının çözülebileceği Federal Şeriat Temyiz Mahkemesi'nin (Federal Shari'a Court of Appeal) kurulması yönünde olmuştur. İngiliz hukuku, şeriat hükümleriyle uyuşmamakla kalmayıp; Müslümanlar için büyük bir ahlaki ve kutsal kriz yaratan "kâfirlerin kanunu" olarak da görülmüştür. Ayrıca, var olduğu sürece, şeriat tartışması anayasal yapım sürecini baltalayan ana konulardan biri haline de gelmiştir (Nwosu 1995; Omotola 2008). Daha önceki sömürge dönemi ve Birinci Cumhuriyet'te de olduğu gibi, şeriatın kuzeylilerin yaşamlarını etkileyen tüm

ana konulardan önce gelmesine izin verilmiştir (Laitin 1982, 411-414).

Ancak, İslam'ı Hristiyanlık ve yerel inançlar dahil diğer dinlerle kademelendirdiği için, ülkedeki Hristiyanlar, şeriatın kabulü önerisine şiddetle karşı çıkmışlardır. Bunun yerine Hristiyanlar, din ve siyasetin birbirinden ayrılmasına izin veren bir "seküler devlet"i savunmuşlardır. "Seküler" devlet düşüncesi ise, "seküler" devletin Joseph Kenny'in ifadesiyle "Allah'sız devlet" anlamına geldiğine inanan Müslümanlarca kabul görmemiştir (Kenny 1996, 347). Yusufu Bala Usman, Toyin Falola, Matthew Hassan Kukah, Iheanyi M. Enwerem gibi pek çok sözü geçen din ve siyaset bilginleri ise, kuzeydeki Müslüman elitlerin şeriat tartışmalarını dini manipüle etmek ve halk arasındaki popülerliklerini güçlendirmek için kullandıklarını da hemfikirlerdir.⁹¹ Kukah, 1966 ve 1979 yılları arasında kuzeyli elitlerin, 1967'de devletin kurulup da kuzeyin siyasi birliğinin bölünmesinin ardından siyasi hakimiyetlerini nasıl yeniden sağlayabilecekleri konusuna daldıklarını iddia etmektedir. Kukah'a göre 1966 ve 1979 yılları arasındaki ülkenin yeni siyasi gündemi, "Birinci Cumhuriyet'in siyasetine hakim olan İslam ve Hausa-Fulani çıkarlarına karşı olarak kuzey çıkarlarının korunması olmuştur." (Kukah 1993, 36). Müslümanların şeriat talebi dinsel anlamda makul olsa da, Anayasa Mahkemesi'ndeki kimi Müslüman temsilcilerin seçmenleri arasındaki siyasi popülerliklerini korumak adına İslami hukuk lehine seslerini yükseltmeleri, tartışmanın dozunu yükselmiştir. Başka bir deyişle, din, bireysel ve toplu siyasi amaçları gerçekleştirmek için manipüle edilmiştir.

Ekim 1978'de seksen şeriat yanlısı temsilcinin Kurucu Meclis'ten ayrılmasına rağmen, Yüksek Askeri Şura, Nijerya'nın İkinci Cumhuriyeti'nin anayasasını onaylamıştır. Yeni anaya-

91 Örnek eserleri için bkz: Yusufu Bala Usman (1997), Toyin Falola (1998), Matthew Hassan Kukah (1993), Iheanyi M. Enwerem (1995).

sa ise, Şeriat Mahkemesi'ni kurmak için ilgili eyaletlere ihtiyari gücü bahşederek Müslümanların şeriatın uygulanması yolundaki taleplerine kısmen cevap vermekle birlikte, Federal Şeriat Temyiz Mahkemesi kurulması teklifini onaylamamıştır. Bununla birlikte, anayasa tedbir olarak Devlet Şeriat Temyiz Mahkemesi tarafından karar verilemeyen davalarla ilgilenmeleri için İslami yasalar hakkında deneyimli yargıçlardan oluşan bir alt komitenin de kurulması kararını almıştır. Anayasanın Yüksek Askeri Şura tarafından onaylanması ve 1979'da demokratik yönetime geçilmesi siyasal İslam'a bir son vermemiştir. Aksine, 1980'ler ve 1990'lar boyunca din, ortak ve kolektif amaçlara ulaşmak için sıkça manipüle edilmeye devam edilmiştir.

Bu anlamda 1980'lerin belki de en göze çarpan gelişmesi, 1986'da Nijerya'nın İslam Konferansı Örgütü üyeliğinin resmen ilanı hakkında çıkan tartışmadır. İKÖ üyeleri arasında çoğu Arap ülkesi ve Nijer ve Sudan gibi diğer Afrika devletleri de yer almaktadır. Hem akademisyenler hem de halk arasında rağbet bulan bir iddiaya göre, 1985'te bir darbe ile başa geçen ve kuzeyli bir Müslüman olan General İbrahim Babangida'nın devlet başkanı olarak Nijerya'yı bu uluslararası örgütün bir üyesi yapmasının ardında Müslüman kuzeyin İslam'ı Nijerya'nın iç ve dış işlerinin merkezi yapma arzusunun yatmaktadır. Babangida'nın Nijerya'yı neden İKÖ'ye dahil ettiğinin eleştirel bir gözleminde, Falola düşüncesini şöyle açıklamaktadır:

Belki de tek mantıklı cevap, güçlü bir yere sahip olan Müslüman seçmenleri çıkarları adına kendi tarafına çekmek istemiş olmasıdır. Babangida bu seçmen grubunun çoğu üyesi tarafından iyi bir Müslüman olarak görülmediğinden ülkenin İKÖ'ye katılımı kuşkusuz kendi imajını büyük ölçüde düzelterekti. (Falola 1998, 95).

Nijerya'nın İKÖ'ye katılması, ülkenin İslami bir devlet olma yolunda ilerlemesinden korkan Hristiyanları öfkeliendirmiştir. Nijerya'nın bu etkili İslami örgüte girişindeki gizlilik, Hristiyanların hoşnutsuzluğu ve haklarının açıkça çiğnendiğini düşünmeleri için ise haklı sebepler doğurmuştur. Dahası, sözü geçen bir figür olan Başpiskopos Olubunmi Okogie önderliğindeki Hristiyanlar ve Nijerya Hristiyan Birliği'nin diğer birçok üyesi, İKÖ'nün İslami doktrin, hukuk ve felsefeyle şekillenmiş finansal ve eğitsel kurumların da kurulmasını içeren kimi hükümlerine Nijerya'nın uyması halinde, kendi dini ideolojilerinin ve özgürlüklerinin tehlikeye düşeceğini hissetmişlerdir (Falola 1998, 93-103). Tüm bunlara rağmen, Nijerya 1980'ler boyunca İKÖ üyesi olarak kalmıştır. Aslında, 1990'lar boyunca ülkenin bu örgütten çekilmesi için ülke içinde koparılan gürültüye boyun eğdiğini kesin bir dille söylemek çok zordur.

Ne var ki, siyasal İslam'ın sadece bir yanda Müslüman kuzey ve sömürü yöneticileri, diğer yandan da Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki siyasal güç mücadelesi olduğunu düşünmek de yanıltıcıdır. Aslına bakılırsa Müslümanlar arasındaki doktrinsel ayrılıklar ve köktencilik, ülkedeki siyasal toplum mühendisliği sürecine karşı en zorlu tehditlerden birini yaratmıştır. Ünlü *Maitatsine* isyanı işte bu noktada tartışılması gereken bir olaydır. Bir kuzey Kamerun şehri olan Marva'lı Alhaji Muhammed Maitatsine, 1966'daki ilk askeri darbeyi takip eden şiddet olaylarıyla aynı etkideki krizi yaratan mezhebin lideridir. Maitatsine'nin hitabet gücü ve karizması, ülkenin kuzeyinde güçlü bir Müslüman kalesi olan Kano'daki toplumun "ahlaki çöküşü" ile hem dini hem de seküler otoritelerin "dine aykırı" eylemleri hakkındaki görüşlerini paylaşan birçok yandaşını da peşinden sürüklemiştir. Kendisi birkaç defa tutuklanarak Kamerun'a iade edilmiştir. Nijerya hükümeti ne zaman liderleri de dahil olmak üzere mezhep üyelerine karşı yöneltilen

şikayetlere bir son vermeye kalkışsa, yandaşları güçlü bir direniş sergilemişlerdir. Şiddet olayları, resmi istatistiklere göre 4,177 hayata mal olmuştur. Kano olayından sonra, bitişik eyaletlerden biri olan Kaduna'da (1982), Maiduguri şehri kenarındaki Bulum-Ketu'da (1982), Yola şehri yakınındaki Jimeta'da (1984) ve Gombe'de (1985) bu mezhebin neden olduğuna inanılan diğer bir dizi dinsel şiddet olayı gerçekleşmiştir.

Başkalarının yanı sıra, Paul M. Lubeck (1985), Elizabeth Isichei (1987), Mervyn Hiskett (1987), Neils Kastfelt (1989) ayaklanma ile ilgili çalışmalarında, mezhebin kurulmasının ardındaki gerekçeyi ve hükümetin mezhebi ortadan kaldırmaya yönelik kararını takiben gelişen şiddet olaylarını açıkladıklarını iddia eden çeşitli teoriler ortaya koymuşlardır. Bunlar arasından bazı öne çıkanlar –özetle- müritlerin Nijerya güvenlik güçlerinden zarar görmelerini engelleyip onları yenilmez kıldıklarına inandıkları çeşitli tılsımlar, muskalar, dövmeler ve ritüelleri kullanmaları; eylemlerin Libya lideri Muammer Kaddafi'ye bağlı yabancı müritler tarafından gerçekleştirildiği; son olarak da Nijerya ve İslam'a karşı olan düşman güçler tarafından beslenen ve desteklenen organize bir terörist grubu oldukları gibi açıklanmıştır. Krizi incelemek için kurulan Soruşturma Komitesi de şu sonuca varmıştır: “*Matatsine ayaklanması, 'kışkırtmalara açık' hale gelen kırsal doğumlu gençlerin hasat mevsimi sonrasındaki işsizliğinden kaynaklanmıştır*” (Lubeck 1985, 371). Siyasi partiler, Nijerya Ulusal Partisi (National Party of Nigeria) ve Halkın Kurtuluşu Partisi (People's Redemption Party) ise, birbirlerini kargaşayı tahrik etmekle ve ayaklanma öncesinde Maitatsine ile yakın ilişki içerisinde olmakla suçlamışlardır.

Yine bu tartışmaların bir uzantısı olarak, Elizabeth Isichei (1987) kurduğu bir komplo teorisinde, dış güçlerin (göçmenler, devlet ve gizli servis) bu krizde rol oynadığını ve dini manipüle ederek kriz yaratmak için yerel bir mafya kurulması yönün-

de büyük bir istegün varolduğunu ileri sürmüştür. Aynı yazar, Marwa'nın elitlere ve Batı emperyalizmine karşı muhalefeti nedeniyle kendisine yakınlaşan yandaşlarının yoksul kırsal kesimden ve şehirli kitlelerden oluştuğunu belirtirken, krizle ilgili olarak ilk defa “*mirastan mahrum bırakılanların isyanı*” ifadesini kullanmıştır. Marwa'nın itirazı ve eyleme geçirme stratejisinin kökeni, Isichei'ye göre, sonsuzluğa dayanmaktadır: “*Mezhep mensupları mükafatlardan mahrum edildikleri için topluma savaş açmışlardır*” (Isichei 1987, 201).

Lubeck (1985)'e göre, Marwa'nın karizması ve dini esaslara aykırı inancının içerdiği emir ve fikirlerini izleyen *gardawa* denilen Kuran öğrencilerinin cehaleti krizin nedenine ve şiddetine dair yeterli bir açıklama getirememektedir. Bunun yerine, söz konusu faktörler, krizin neden Marwa'nın Kano'ya ilk sürgün edildiği yıl olan 1963'de değil de sonrasında ortaya çıktığını sorgulayan eleştirel bir bakış açısıyla sorgulanmalıdır. Lubeck'e göre, gazete kaynaklarının Marwa'nın Kano Emiri Sanusi tarafından sürgün edilışinden bahsettiği 1963 yılı ile krizin ortaya çıktığı 1980 yılları arasında Kano'nun sosyal ve ekonomik yapısında meydana gelen değişimlerin ele alınması gereklidir. Lubeck'in çalışmasının başlıca iddiası, 19. yüzyıldaki Sokoto halifeliğinden, sömürgeci kapitalist döneme ve son olarak da, Nijerya'nın yarı-sanayi kapitalizmine geçişindeki başarısızlığının damgasını vurduğu, bağımsızlık sonrası döneme kadar süren, çocukların Kuran eğitiminde *malam* denilen eğiticiler ile eğitilmesi ve devşirilmesi kültüründeki değişimin dikkatlice gözden geçirilmesinin gerekliliğidir (Lubeck 1985, 371).⁹²

92 *Gardawa* veya *almajirai* adlı Kuran öğrencileri çoğunlukla Nijerya'nın kuzeyinde bulunur. Bu öğrenciler kendilerine Kuran öğreten ve *malam* denilen hocalarına dini ve maddi yardım açısından bağımlıdır ve ayrıca düzenli olarak hocaları adına sadaka toplamak için çevreye yollanırlar. Bu nedenle de hocalarının politikalarını uygulamak veya ilerletmek amacıyla geçmişteki dini ve etnik çatışmalar sırasında sık olarak piyade erleri gibi kullanılmaya müsait olmuşlardır.

Kazanılan ve Kaybedilen Cennet: Demokrasi ve IV. Cumhuriyet Boyunca Boşa Harcanan Umutlar (1999'dan Günümüze)

On altı yıllık askeri diktatörlükten sonra 1999'da askeri yönetimden sivil yönetime geçiş, gruplar arası uyuma ve dinler arası ilişkilere dayanan çokkültürlü bir ulus-devlet inşasına yönelik umutları bir kez daha yeşertmiştir. Ancak, bağımsızlıktaki öncekiler gibi, yeni umutlar da büyük ölçüde boşa harcanmıştır. Görünüşte benzersiz bir şekilde, başta İslam olmak üzere dinin giderek siyasallaşması, ülkenin demokratikleşme ve gelişme süreçlerine gölge düşmesinde baştan sona rol almaktadır.

Nijerya'nın IV. Cumhuriyet yönetiminde siyasal İslam ile ilişkilendirilebilecek yaklaşımların varlığına dair ilk büyük belirti, Ekim 1999'da, yeni cumhuriyetin kuruluşundan beş ay sonra, kuzeydeki eyaletlerden biri olan Zamfara'nın valisi olan Ahmet Yerima tarafından Şerri Hukuk Sistemi'nin getirilmesi olmuştur. Yerima şeriatı neden getirmiştir? Güneydeki elektronik ve basılı medyada ve mitinglerde ortaya çıkan genel kanıya göre, Yerima şeriatı İslami kültür ve kurumları teşvik eden bir siyasi rejimden yana olan yandaşları arasındaki popülarlığını güçlendirmek amacıyla getirmiştir. Tüm Halkın Partisi (All Peoples Party, APP), şimdiki adıyla Tüm Nijerya Halkının Partisi'nin (All Nigerian Peoples Party) bir üyesi olan Yerima'nın şeriatı, iktidarda olan Halkın Demokratik Partisi'nin (People's Democratic Party-PDP) hükümetini istikrarsızlaştırmak için getirdiği yönünde rivayetler de olmuştur. Ayrıca, Mayıs 1999'da başkanlıktaki bir varsayım üzerine, güneyli bir Hristiyan olan yeni Cumhurbaşkanı Olusegun Obasanjo, birçok kuzeyli elitin çıkarlarına ters bazı kesin adımlar atmıştır. Obasanjo örneğin 1985 ve 1999 yılları arasındaki askeri rejimlerde etkili rütbelere sahip olan üst düzey subayları emekli etmiştir. Önemle belirtmek gerekir ki, bu askeri üst subayların birçoğu, General Muhammed Buhari (1983-1985), General İbrahim Babangida (1985-1993) ve

General Sani Abacha (1993-1998) gibi Nijerya'nın belli başlı diktatörlerini çıkaran kuzeydendir. Kuzeydeki elitler ise bu uygulamayı kendilerinin yeni idari dağılımdaki siyasal önemlerini azaltan kasıtlı bir girişim olarak görmektedir. Yukarıda gelişmeler göz önüne alındığında, şeriatın belki de bir istikrarsızlık ve pazarlık aracı olarak getirilmiş olmasının altında yatan olası siyasal etkilerin anlaşılabilir. Tüm bunların yanı sıra, o sıralarda ülkenin uzun yıllar süren bir askeri yönetim uçuşurundan henüz çıkıyor olduğu, sıkıyönetim sonrası ülkenin imajının fena halde hırpalanmış olduğu ve büyük ölçüde tükenmiş ekonomisini tamir etmek gibi büyük zorlukları da içinde barındıran bir süreçten geçtiği düşünüldüğünde, şeriatın getirilme zamanlamasının oldukça talihsiz olduğu görülür.

Siyasal elit entrikaları, özellikle de şeriat yanlısı Müslüman çoğunluk ve Hristiyan azınlık arasında şiddet olaylarının meydana geldiği ülkenin kuzeyinde yaşam ve mülkiyet güvenliği üzerine ağır bir yük getirmiştir. Şubat ve Mayıs 2000'de, Nijerya'nın bir kuzey eyaleti olan Kaduna, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında çıkan çatışmada en az 2000 kişinin öldürüldüğü son yılların en yıkıcı etnik-dini ve toplumlar arası şiddetine sahne olmuştur. Durum o kadar ciddidir ki, bazı yorumcular 2000 yılındaki Kaduna ayaklanmalarını, ülkede Nijerya İç Savaşı'ndan (1967-1970) bu yana yaşanan şiddet patlamalarının en kötüsü olarak nitelendirmişlerdir (HRW 2003). 2000'deki Kaduna şiddet olayları üzerine kapsamlı bir çalışma yürüten İnsan Hakları İzleme Örgütü, olayların "Şeriat 1" ve "Şeriat 2" olmak üzere iki ana dalga halinde gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Birinci dalga 21-25 Şubat arasında, ikinci dalga ise Mayıs'ın 23 ile 25'i arasında yaşanmıştır. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre:

Kaduna eyaletine şeriat getirilmesi ihtimaline tepki olarak, Nijerya Hristiyan Birliği'nin (Christian Association of Nigeria - CAN) Kaduna kolu 21 Şubat

günü bir protesto düzenlemiştir. Sonrasında durum çığrından çıkmıştır. Müslüman gençler Hristiyan protestocularla çatışmış ve çatışma şiddeti artarak ve her iki tarafa da ağır zarar vererek kontrolden çıkmıştır. Benzer tüm olaylarda olduğu gibi polis ve hükümet, rakamları önemsiz ve küçük gösterme yanlısı olmuş ve toplam ölü sayısı hiçbir zaman doğru olarak anlaşılamamıştır. Kaduna eyalet yönetimi tarafından kurulan adli bir araştırma komisyonu en az 1,295 kişinin öldürüldüğünü, kesin olmayan rakamlarda kişinin kimlikleri tanımlanamadan gömüldüğünü ve diğerlerinin de kayıp ilan edildiğini rapor etmiştir; ne var ki bu rakamlar sadece Şubat ayı içerisinde öldürülenleri vermekte, Mayıs ayında öldüğü rapor edilen yüzlerce kişiyi içermemektedir (HRW 2003, 16).

İslam'ın siyasallaştığını ortaya çıkaran diğer bir ana konu da bir önceki yarışmada kazananın Nijerya'lı olması nedeniyle 2002 Dünya Güzellik Yarışması'na ev sahipliği yapma hakkının Nijerya'ya verilmiş olmasından doğan tartışmadır. Başlarda yarışmanın Kasım ayı sonunda gerçekleşmesi programlanmıştı; fakat söz konusu dönemin Müslümanlığın kutsal ayı Ramazana rastlaması nedeniyle yarışma Aralık ayına ertelenmiştir. Ancak, o güne kadar Müslümanların kutsal ayında Nijerya'da gerçekleşecek yarışmaya karşı barışçıl bir şekilde yürütülen muhalefet 16 Kasım Cumartesi günü, Nijerya'daki başlıca gazetelerden biri olan Bugün'de (ThisDay) bir makalenin yayımlanmasıyla sert bir dönüm noktası yaşamıştır. Isioma Daniel tarafından kaleme alınan makale, alaycı bir üslupla Hz. Muhammed'in dünya güzellik yarışmasını onaylayacağını ileri sürmüştür. Makalenin, Müslümanların tanrı ve kutsal şeylerle ilgili olarak küfür saydığı bir bölümünde, "Muhammed ne düşünürdü? Açıkçası, kendisine onların içinden bir eş seçerdi" ifadesi yer almıştır (HRW

[2003, 17]'den alıntı). Makale ülkedeki tüm Müslümanlar için ağır bir tahrik ve kışkırtma kaynağı haline gelmiştir. Kuzey eyaletleri Kaduna ve Kano'da şiddet olayları patlak vermiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü Kaduna'daki olayın betimsel bir temsiliğini sunmuştur:

20 Kasım Çarşamba günü, göstericiler Kaduna şehrinin sokaklarını işgal ettiler. Birçok görgü tanığına göre, makalenin içeriğine yönelik olan ve başlarda sakince yürütülen halk protestosu, sorun çıkarma niyetindeki bir grup insan tarafından sabote edilmiş ve gösteri kısa sürede şiddete dönüşmüştür. Aralarında Kaduna Teknik Üniversitesi'nden (Kaduna Polytechnic) öğrencilerin de olduğuna inanılan daha çok genç Müslüman erkeklerden oluşan bir grup protestocu, Bugün'ün (ThisDay) Kaduna'daki ofisine üç otobüsle, kalanlar da motosikletlerle varmışlardır. Malali'deki Attahiru yolu üzerindeki bölge ofis binasına saldırıp yakmışlar, gazete deposunu ve dağıtım merkezini yağmalamışlar ve gazete yığınlarını ateşe vermişlerdir. Gazete personeli olay anında binada bulunmadığından ölü veya yaralı olmamıştır. Bugün'ün ofisi birçok bölge sakininin ve oradan geçenlerin gözleri önünde güpegündüz saldırıya uğramasına karşın, polis protestocuların şiddetini durdurmak için hiçbir zaman müdahale etmemiş ve kimseyi tutuklamamıştır (HRW, 2003: 18).

Dinin ve siyasetin istikrarsız dengesi, 2005'teki Ulusal Siyasi Reform Konferansı'nda (National Political Reform Conference veya NPRC) tekrar gündeme gelmiştir. Cumhurbaşkanı Obasanjo yönetimi, konferansı din gibi bazı ulusal sorunlara dikkat çekmek için düzenlemiştir. Yargıç Niki Tobi ve Papaz Mathew

Hassan Kükah sırasıyla toplantı başkanlığına ve sekreterliğe getirilmiştir. Ancak her ikisinin de Hristiyan olması nedeniyle, konferansın üst hiyerarşisinde temsil talep eden Müslümanlar duruma beklenmedik şekilde tepki göstermişlerdir. Talebe karşılık olarak, hükümet Ilorin Üniversitesi'nin rektör yardımcısı ve bir Müslüman olan İshaq Oloyede'yi eşsekreterliğe atamıştır. Bu olay, hükümetin dinin kilit konumuna ve Nijerya gibi çok dinli ve çoğul yönetimli bir toplumdaki dengeleyici unsur oluşuna olan hassasiyetini göstermektedir (Omotola ve Saliu 2008).

Nijerya'da İslam'ın siyasallaşması seçim politikalarında da kendini açıkça göstermiştir. Bunun en yakın örneği, Tüm Nijerya Halkının Partisi bayrağını teslim alan Muhammed Buhari'nin 2003 ve 2007 seçimlerinde Müslümanlara sadece Müslüman adaylar için oy kullanmaları yönünde çağrıda bulunmasıdır. Bu istek geniş ölçüde kınanmış ve 2007 cumhurbaşkanlığı seçimi arifesinde medyada önemli bir konu olmuştur. Müslümanlara sadece Müslüman adaylar için oy verme çağrılarının geçmişi I., II. ve III. Cumhuriyet'e kadar gitse de bu olgunun IV. Cumhuriyet döneminde tekrar ortaya çıkması dinin, seçimle temsil sistemi üzerindeki zorlayıcı etkisinin devam ettiğini göstermektedir.

Nijerya'da dinin, özellikle de İslam'ın siyasallaşması eğilimi, siyasal kurumsallaşma meselesine dayandırılmıştır (Omotola 2008). Diğerlerinin yanı sıra siyasi partiler, sivil toplum örgütleri ve kitle iletişim araçları gibi siyaset seferberlik araçlarının zayıf bir şekilde kurumsallaşması, etnisite ve din başta olmak üzere diğer kimlik birimlerine başvurmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Bu gerçeklikte, dinin ve dinsel aşırılığın törpülenmesi için gereken mucizeyi, Nijerya'nın seküler duruşunun sunacağı belli belirsiz bir anayasa hazırlığının sağlayacağına inanmak ise abes görünmektedir.

Bu durumda, Omotola (2008)'nın da savunduğu gibi, dinsel hoşgörü ve denge rejiminin sağlamlaştırılması için vatandaş-

lar arasında yaygınlaşmış bir güven duygusunun inşası şeklinde tanımlanan sosyal sermayeye (social capital) yoğun bir biçimde gerek duyulmaktadır. Söz konusu güvenin inşası ise, siyasi aktörlerden ziyade, anayasa ile—her ne kadar tamamen dışında bırakılmasa da—sınırlı bir ilişki içerisinde. Bu aktörler, temel siyasal kurumların sadece rutin haline geldiği kurumsal çerçevede çalıştıklarında da görevlerini iyi yapabilmektedir. Böyle durumlarda, mobilizasyon ve eğilimin merkez üssü haline gelebilmeleri için, siyasal partilerin kuruluş ve örgütlenmeleri açıkça tanımlanmış bir ideolojik tutum üzerinde gerçekleşmelidir. Yine aynı şekilde derinlere kök salmış bir sivil toplum, kimliği belirleyici güçler yerine sorunlar etrafında örgütlenip harekete geçebilir. Ne yazık ki, bunlar Nijerya'da uzun süren askeri yönetim, süregelen şiddet kültürü ve güçlü dinsel bağlılıklar sonucunda zayıf bir şekilde kurulmuş kurumlardır. Bu nedenle, söz konusu kurumlar ülkede parçalanma ve örgütsel zayıflığa karşı açıkça eğilim göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma Nijerya'da başta İslam olmak üzere dinin siyasallaşmasının biçimi ve niteliği üzerine fikir yürütmeye çalışmıştır. İslam'ın siyasallaşması, ülkedeki toplumlar arası ve etnik-dini şiddetin başlıca kaynağı haline gelmiştir. Bu, İslam'ın niteliği gereği ya da özünde şiddet olduğu için değil; daha çok, özellikle siyasetin ve siyasal kurumların kurumsallaşmasının zayıf olduğu Nijerya'da alternatif bir örgütlenme ve mobilizasyon biçimi olarak manipüle edilmesi ile ilgilidir. Durumu kurtarmak ve dinin Nijerya siyaseti üzerindeki boğucu etkisini azaltmak için, siyasal kurumların canlandırılması, demokratik siyasal kültür ve vatandaşlığın geliştirilmesi yoluyla sosyal sermaye kültürüne gereksinim vardır. Tüm bunlar da sürdürülebilir sosyal mobilizasyon sürecini ve yeniden politik yapılanmayı gerektirmektedir.

Not edilmesi gereken bir başka konu da sömürge düzeni kurulmadan önceki Kuzey Nijerya tarihi ile din ve devlet arasındaki ilişkinin doğasının halkın eğilimini etkilediği gerçeğidir. Günümüz Nijerya'sının kuzeyindeki topraklarının en geniş kısmını kaplayan Sokoto Halifeliği, 19. yüzyılın ilk yıllarında İngiliz sömürgeciler tarafından yıkılmasına kadar Batı Afrika'daki en büyük dine dayalı devlet idi. Buradaki Müslümanlar'ın çoğunlukla seküler olmayan bir toplum için heyecanlanma eğilimlerinin altında yatan ana nedenlerden birisi de önceki halifelik sisteminde İslam'ın bu bölgedeki idari ve politik çıkarların merkezi oluşudur.

Kaynakça

- Enwerem, Iheanyi M. (1995) *A Dangerous Awakening: The Politicization of Religion in Nigeria*, Ibadan: French Institute for Research in Africa.
- Falola, Toyin. (1998) *Violence in Nigeria: The Crisis of Religious Politics and Secular Ideologies*, NY: University of Rochester Press.
- Hiskett, Mervyn. (1987) "The Maitatsine Riots in Kano, 1980: An Assessment", *Journal of Religion in Africa*, 17 (3), 209-223.
- Human Rights Watch. (2003) "Nigeria: The "Miss World Riots", <http://www.hrw.org/reports/2003/nigeria0703/2.htm> (ulaşım tarihi 16 Ağustos 2008).
- Isichei, Elizabeth. (1987) "The Maitatsine Risings in Nigeria, 1980-1985: A Revolt of the Disinherited", *Journal of Religion in Africa* 17 (3), Ekim, 194-208.
- Kastfelt, Neils. (1989) "Rumours of Maitatsine: A Note on Political Culture in Northern Nigeria", *African Affairs*, 88 (350), 83-90.
- Kenny, Joseph. (1996) "Sharia and Christianity in Nigeria: Islam and a "Secular" State", *Journal of Religion in Africa*, 26 (4), 338-364.
- Kukah, Mathew Hassan. (1993) *Religion, Politics and Power in Northern Nigeria*, Ibadan: Ibadan: Spectrum Books.
- Laitin, David. D. (1982) "The Sharia Debate and the Origins of Nigeria's Second Republic", *Journal of Modern African Studies* 20 (3), 411- 430.
- Lubeck, Paul M. (1985). "Islamic Protest under Semi-Industrial Capitalism: 'Yan Tatsine Explained", *Africa*, 55 (4), 369-389.

- Nwosu, Neurus I. (1995). "The Military and Constitutional Engineering in Nigeria", *Ilorin Journal of Business and Social Sciences*, 5 (1), 49-73.
- Omotola, Shola J. (2008) "Beyond Secularism: The Shadow of Religion on Nigerian Democracy", *Religion in Politics in Nigeria: The Search for Peace*, Julius Adekunle (editör), Trenton, NJ ve Eritrea: Africa World Press (baskıda).
- Omotola, Shola J. ve Hassan A. Saliu. (2008) "The National Political Reform Conference and the Future of Nigerian Democracy," *Perspectives on Nation Building and Development in Nigeria*, Hassan A. Saliu (vd., editörler), Lagos, Nigeria: Concept Publications.
- Usman, Bala. (1997) *The Manipulation of Religion in Nigeria, 1977-1987*, Kāduna, Nigeria: Vanguard Printers.
- Umar, Muhammed S. (2006) *Islam and Colonialism: Intellectual Responses of Muslims of Northern Nigeria to British Colonial Rule*, Leiden, the Netherlands: Koninklijke Brill NV.

ORTA ASYA